

ԱՅԼԵՆԱՅԼԻՔ

1. Գրիգոր Մ. Ռոմիի վրայի Նահապետիկոս Գրիգորի 541/2 Վ. Տեր-Մկրտչեան 1901ին հրատարակեց Արարիկի մէջ (էջ 468—74) Գրիգոր Ռաթկի վկայարանութիւնն. որ եւ առանձին ալ լոյս տեսաւ (Գրիգոր Մանանդի հրատարակիչն Նահապետիկոս 1902): 2. Յոսեփի Նահապետիկոս տարին կը նշանակէ «ի Ժե ամի թագաւորութեան խորհրդայ, որդւոյ Որմզդի Պարսից արքայի» (էջ 22): Որմզդի (Գ) որդին է խորհրդ Բ (590—627), հետեւաբար Նահապետիկոս կ'ըլլայ Գրիգոր յամի 605: Բայց այս, ինչպէս նկատած է ուսեալ հրատարակիչն Նահապետիկոս մէջ, անհնարին է. քանի որ Գրիգոր յամի 554/5 արգէն Նահապետիկոս ծանօթ է (Գրիգոր Թղթոց, 72—3): խորհրդ հարկ է իմանալ հոս Նահապետիկոս որդին, խորհրդ Ս. Պետրոսի (531—578), որով կը ստացուի 545/6 փրկչական թուականն (Հմմտ. էջ 10): Այսպէս ըստ հայ բնագրին: Վկայարանութեան տարեթիւն խմբագրութիւնն (տես G. Hoffmann, Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer, Leipzig 1880, p. 78 ff.) Նահապետիկոս կը պատմէ խորհրդ ծարսին (Հմմտ. էջ 12—13), որով կը ստացուի 541/2 թուականն: Որն է ուղղագրւոյն: Տեր-Մկրտչեան «մեզ թուում է, կը գրէ, որ հայ բնագրի տեղեկութիւնը պիտի լինի ուղիւղ, (էջ 13). մեր կարծեօք ընդհանրապէս է: Պատճառ չկայ անվրէպ նկատագրելու հոս հայ բնագրին, որ ունի ուրիշ յետաւորաւ յաւելումներ ալ: Բայց աստի կը գրէ վկայագրին թէ «այս երանելիս Գրիգորիս բազում տանջանս կրեաց ի Վաղարշապատ, որչառն էր Երուսաղէմ Վաղարշ, (էջ 24): Արդ Երուսաղէմ Վաղարշ (Գուշնապ), Վրաստանի մարգարէն, որ կը նստէր Տփլիսի, քաջութեամբ պաշտօնէն յամի 541/2 եւ իւր քրիստոնէից գէմ հայածանքն հանեց խորհրդ ծարսին, ինչպէս բացայայտ կը տեսնուի Ս. Եւստաթէոս Միմնեմիսի վկայարանութեանն (Թարգմ. Զաւարիով, տես վերջ էջ 299): Ս. Եւստաթէոս ծնողեամբ պարսիկ, կը բռնուի 541/2ին, եւ կը հանուի Երուսաղէմ Վաղարշի առջեւ (p. 87 ff.) սակայն վրայ ամիս յետոյ Վաղարշի ի Գուշն կանչուելով ան ժամն ի կախ կը մնայ դատաստանն, մինչեւ Weschan Busmil մարգարէն (p. 881) երբ տարի վերջը իրեն յաջորդ Բրատան համար (644/5):

Ըստ այսմ անհնար է նկատարել 545/6 ի Վրաստանի մարգարէն Երուսաղէմ Վաղարշի Վաղարշի ի նաեւ Հ. Գուշնի նկատագրութիւնն թէ հոս խորհրդ ոչ թէ առաջինն է — ինչպէս կ'իմանայ լատնաք (p. 895—6), ալ երբեք (Հմմտ. իւր մատենախօսականն Ս. Եւստաթէոսի վկայարանութեան վրայ ի Theologische Revue, 1906, Nr. 3, p. 85), առ այս իւր ի մէջ բերած ապացոյցք — հիմնուած Վրաց Տարեգրոց վրայ, շատ անբաւական են: Վկայարանութեանն մէջ յիշուած Վրաց Սամուէլ կաթողիկոսն բացարձակապէս չի կրնար նոյն ըլլալ Տարեգրոց յիշած Սամուէլի հետ. վասն զի — որչափ ալ «կ'ըր, առնուէք խորհրդ ծարսին (600), անկարելի է 598—610 ի վերջ Սամուէլ անուն կաթողիկոս նկատարել, երբ կ'ըրին կը հոգուէր Վրաց եկեղեցին (Հմմտ. վերջ էջ 295): Գուշն իւր կարծեօք Սամուէլ ապացոյց կրնար յառաջ բերել դեռ Գրիգոր Ռաթկի վկայարանութիւնն, ուր խորհրդ Որմզդի որդին կը կոչուի սակայն Երուսաղէմ Վաղարշի առնուն եւ Թղթոց գրոց վկայութիւնն բաւական են կանգ առնելու: 541/2ի քով: Հ. Ն. Մ.

2. Հայագրութիւն Հայկոսի թուագրութիւն: Կերայ Տայագրութիւն կը գրեն մեզ.

«Հայագրութիւն հարկւր եօթը՝ Վաղարշոս 9էն կրնայ հաշուուի կերպիւր-Հայագրութիւն՝ Հայկական թանգարանին, ժամանակագրութիւնն ու իսկական հիմնարկութիւնը:

Եւստաթէոս Մարի՝ Պատարեշի Վաղարշի թանգարանին վերաբերուէն ու հանգարական թանգարաններուն փոխանակի վերաբերուէն — եւ Գր. Վաղարշ. Գեհեթարագրի հանգ. աղագրութիւն — թանգարանին մատենագրութեան պատճառ հասան կերպիւր-Հայագրութիւն, որպէս զի կարեւոր կարագրութիւններ ընեն, Հայկական-թանգարանին ինքրոյն վրայը:

Երկրորդ խորհրդին առջեւ՝ հիւրեւկալից գրեմը Գր. Վաղարշոս Բոքեան, քաղաքային խորհրդականն ու Հայկական թանգարանին ընկերութեան քարտուղարը՝ թանգարանին պաշտօնատեղերով մէկտեղ: — Մեծապատիւ հիւրերն՝ ամենէն յառաջ այցելութեան ելան Հայոց մայր եկեղեցոյն, եւ քանիցան թուականն նկարին, եկեղեցոյ գանձարանն եւ հայկական հին ձեռագիրներուն վրայ. — զերբն՝ Մարաշիս Գաղաթեանն ցուցաւ իրենց՝ Ասոր վրայ այցելութիւն ըրին՝ վերահայտ մասնագործութիւն նախագահին, Տեր Վաղարշի Գրութեան ժողովրդականին: — Ասիկի Հայկական

Թանգարանը գացին. ուր որ դր. Անտոն Հերման, Թանգարանին պատուով վերադառնալը ցուցուց իրենց ու մեկնեց՝ ժողովուրդած առարկաներն. — որոնք բուրդովին կը լեցընեն չորս սրահ եւ ընդարձակ նախագաւթ մը: Հիւրերը մեծապէս գոհ եղան տեսած բաներուն վրայ — որոնք՝ նոյն իսկ զօտարականները զարմացուցին:

Սալաի վերադառնալը՝ յայտնեց իր գոհունակութիւնն ու ճանաչումը՝ մինչեւ Տիմակ աշխատողներուն եւ մանաւանդ Ա. Հերմանին. — ու խնդրեց իրմէն, որ գրաւոր տեղեկութիւն մը մատակարարէ, մինչեւ Տիմակ պատահածներուն վրայը:

Հերման՝ մեկնեց, որ Հայկական Թանգարանն, ամէն բանէ յառաջ՝ մէկ բանէ հասկըցող, եռանդուն եւ հեղինակութիւն անցող վերաստեղծ մը հարկաւորութիւն ունի, որն որ միշտ Հայաքաղաք բնակելու է: Վերահսկող մասնագէտովին, Տիմակովին, եր այս Ժանը եւ պատասխանատուութեամբ լի պաշտօնին վստաւելի գր. Յովհ. Թեմէշվարեան ուսուցիչը: — Միանգամայն աղաչեց Սալաի եւ Ֆէհերբողոգի, որ իրենց ազգեցիկ խօսքն ալ արժեքընելու բարեհաճին: Վասն զի ասկէ կախում ունի խընդրոյն յառաջընթացն ու յաջողութիւնը: — Ասոնց համազօր խօսքերէն չկրցաւ խոյս առլ, Թեմէշվարի, եւ ի մեծ աւրախութիւն բոլոր ներկայ եղողներուն՝ ընդունեցաւ վերաստեղծութեան պաշտօնը:

Սալաի՝ քաղաքապետին մասնաւոր մտադրութեանը յանձնեց Հայկական Թանգարանն. ու խնդրեց իրմէն, որ ետեւէն ինչոյ, որ ժամանակաւ ամբողջ շէնքը — որն որ գողափորապէս ալ կը համապատասխանէ Թանգարանին նպատակներուն — յանձնուի Հայկական Թանգարանին:

Հեռանալէն յառաջ՝ Սալաի, ստորերկրեայ գտնիքներն պատերուն մէջուն, դրան վրայի հաստ ծեփը ձեռքով վար առնելով՝ անոր տակէն գեղեցիկ քանդակագործութիւն մը երեւան ելաւ: — Աս սկզբնաւորութիւնը՝ նշանակէր. բան կրնայ ըլլալ, քաղքին անցած յիշատակարաններուն քողմեկեցութեանը:

Ասոր վրայ Հերման եւ Բորեան խմբագիրները՝ ներկայացուցին «Արմէնիայի» հիմակ լոյս տեսած հաստ տետրն, որ գլխաւորաբար տեղեկութիւններ կը պարունակէ խել մ'արհեստական պատկերներով՝ Հայաքաղքի հռոմէական զոյգէն մէջ՝ Հայկական Թանգարանին համար, Անգրէաս Որոնին ձեռք գործագրուած պեղում

ներուն արտագրութիւններուն վրայը: — Տեսածներուն ազգեցութեանը տակ՝ Սալաի 300 թագ յանձնեց ընկերութեան, որպէս զի պեղումները դեռ այս ամառուն միջոցին մէջ շարունակուին: Սակից զատ 200 թագ ալ շնորհեց կանաւորութիւնը հայկական ազգագրական նիւթեր գնելու համար: — Յովսէփ Օրնշգայն հասկարապետին եւ Յովհ. Սապո վալար եպիսկոպոսին իրենց այցեւորմանը թող տալէն ու Գալաշնիներուն հին պալատն աչքէ անցընելէն ետեւ Մարգինուցցի զոյգէն ալ տեսութիւն ըրին. — ու Գոյոթվարի վրայէն Պառաթէշդ քարածն: — Գիտնական հիւրերուն ընկերացած էին Յուլիոս Միրզայեան «Գրամսիլուանիա» լրագրին խմբագրապետն ու Կէլոյ Գովաշ «Գրամսիլուանիոյ համակրթութեան ընկերութեան» գլխաւոր քարտուղարը:

Յ. Կաւստիլ P[aulus] P[eeters] համառօտ մատնախօսական մը նուիրած է Թիւրքիայի նորոյն հրատարակած՝ Արտաշիր Բաբական Կարնամակ գործոյն (հմմտ. ՎՍ. 1907, 145—6) ի Թերթիս Analecta Bollandiana (1907 fasc. II—III p. 339) որմէ կարելի տողերս հոս յառաջ բերել աւելորդ չենք համարի: «Աս գրուցախառն պատմութիւնը մեծածառ է՝ Յ. Գր. Լուսնորայ յունարէն վարուց յառաջաբանին մէջ, որ խիստ լոյս մը կը սփռէ այս համառաւոր գրութեան յորինման մասին: Արդէն Ստիլգինգ խորաքննի քննութեամբ իմացաւ որ վարուցս մէջ պարսկական աւանդութեան հետքեր կան, բայց առանց այս աղբիւրն որոշակի ցուցնել կարենալու (Act. SS. Sept. VII. 323—24): Բայց Նեյդէկէ շնորհիւ իր մասնագիտական հմտութեանը կրցաւ ցուցնել որ վարուցս աղբիւր եղած է պահլաւերէն գրութիւն մը, զոր քննութեամբ եւ թարգմանութեամբ հրատարակեց՝ Յարաիրի վրայ իւր նշանաւոր գրութիւնն պատրաստած միջոցին (Geschichte des Artachširi Pápakan, aus dem Pelewit übersetzt, Göttingen, 1879): Իւր սրամիտ հայեցողութեամբ բազմաթիւս արեւելագէտս ապացուցուց որ Ագաթանգեղոյ յոյն թարգմանիչը, կամ մանաւանդ թէ յոյն խմբագրութեան հեղինակը հայերէն յիշատակարանի մը վրայէն խմբագրած է, որուն մէջ Արտաշիր Կարնամակն կը գործածուի (անգ. p. 24. հմմտ. A. von Gutschmid, Kleine Schriften, III, 132, եւ նոյն հեղինակին Նախորդ գրութիւնն Ագաթանգեղոյ վրայ, անգ. 343 եւն):»

Անցնելով Թ. Ի Թարգմանութեան կը գրէ «գործոյս գլխաւոր նպատակն լեզուական է, թէեւ ներածութեան եւ մեկնութեան մէջ ըստ բաւականի տարբեր նիւթեր կը շօշափէ. ինչ ինչ ծանօթութիւններն փորձիկ ուսումնասիրութիւններ են, բայց կարեւոր նպատակ մը կրնան մատուցանել Հայկական բառաքնութեան: Չնչը կրնար, կը յաւելու չայագէտս, դատաստան ընել թէ արդեօք եւ ինչ չափով՝ Թ. Ի Թարգմանութիւնը կը գերազանցէ իւր հոյակապ նախորդին Թարգմանութիւնը, զոր երբեմն կը գատափետէ ծանօթութեանց մէջ: Նշուողէն առաջին լեզուագէտն կը համարուի, որ կրցաւ՝ անկախ որ եւ է օգնական միջոցներէ, Թարգմանել պահալու բաւական ընդարձակ բնագիր մը: Այս հանգամանաց մէջ, շատ բնական է որ իւր Թարգմանութիւնն ինչ ինչ կէտերու մէջ թեթեւ սրբաբոլորութեան պէտք ունի: Արեւմտեւ ըսել թէ Թ. մեծ խնամք տարած է ձեռնարկած գործին, թէեւ իւր բանասիրական յօրինածութիւնը լեզուաքննութեան պահանջքին լիովին չի համապատասխաններ:»

4. Հայ-թուրք բարեկամութեան ընդհանուր Միութիւնը՝ իւր առաջին տարին բոլորեց մեծ յաջողութեամբ. եւ տարեկան տեղեկագրով մը իւր հաջիւնները կը պարզէ հասարակութեան եւ հրաւեր կը կարգայ հայութեան որ անգամայնին եւ կամ նպատակն սոյն նոր՝ բայց հաստատուն հիման վրայ զրուած բարեգործական միութեան:

Մինչեւ 1906 թուականը Հայոց մէջ չէր եղած այսպիսի մեծ գաղափարով ու հաստատուն հիման վրայ կառուցուած բարեգործական միութիւնը մը, որ մեր ազգին թշուառութեան օգնութեան հանձնէր մշտնջեն անհաշիւ: Այս այս պահասը լրացնելու կոչուած է Հայ-թուրք բարեկամութեան ընդհանուր Միութիւնը, որ թէպէտ դեռ նոր, սակայն եռանդուն գործունեութեամբն կրցած է արգէն բաւական գումար մը գրամագլուխ կազմել (551.751.20 եֆպսն. զըշ.): 1906 Մայիս 1էն մինչեւ 1907 Մայիս 1. ելքն ու մուտքը եղած է 661.078.70 եֆպ զըշ.: Այս գումարէն 59.000 զըշ.ը կառուարներու խաւրուած՝ իսկ 15.500 զըշ.ն ընկերութեան ընթացիկ ծախսերն են. մնացածը կը կազմեն գրամագլուխ եւ անուսկի մէջ պատրաստ դրամ:

Բաղձալի է որ ամեն հայ, սոյն բարեգործական միութեան մատուցանել իւր օգնութիւնը,

որպէս զի միշտ ածի գրամագլուխն, եւ ընկերութիւնը կարենայ առատ օգնութիւն մատուցանել ազգին թշուառ կարօտեալներուն՝ որոնց թիւն օրէ օր կը բազմապատկուի:

Հայկական բար. ընդհ. Միութեան հիմնադիրը եւ ժողովոյ անդամներն են.

- Վսեմ. Պողոս Ժաշա Նուպար, ատենապետ
 « Եագուպ Արթին Ժաշա, փոխ-ատենապետ
 Ազն. Զեարք Երուանդ Աղաթն Պէյ ատենապետ
 « Եւսեբէ Պէյ Նուպար, գանձապետ
 « Տր. Ն. Տաղաւարեան, ատենադպիր
 « Միկայիլ Անգրանիկեան
 « Կարապետ Պէյ Շէրտաճեան
 « Գրիգոր Եղիայեան
 « Մ. Մարկոսով Պէյ

որոնք իրենց արժանապատւութեամբն ամենուն վստահութիւն կը ներշնչեն եւ կ'ապահովեն զհայութիւնն որ այս նորահաստատ ընկերութիւնը քիչ ժամանակէն ծաղկելով՝ իւր նպատակին պիտի հասնի: Արանց կը փափաղինք սոյն ընկերութեան յառաջգործութեանը եւ կը ձայնակցինք ընկերութեանն Վսեմ. եւ Ազն. Զեարք հրաւերին՝ զոր տարեկան տեղեկագրէն անոնցով կ'արտապնենք:

« Հրաւեր առ համարէն հայս.

Շատ տարիներէ ի վեր զգալի եղած էր Հայկական ընդհանուր Միութեան մը պէտքը: Վերջերս մեր Ռուսահայ եղբարք եմբարկուած դատն կացութիւնը միանգամ եւս հաստատեց թէ՛ Հայ ազգը կը կարօտի մի այնպիսի կազմակերպութեան, որ կարենայ գոթազգ պատահարներու միջոցին նիւթական եւ բարցական օգնութիւն հասցնել մեր հայրենակցաց, ինչպէս որ բըւս հրեական Ալիանս Իզլաէիթ ընկերութիւնը, Ռուսիոյ Հրեայ կոտորածներուն առթիւ՝ գրամական մեծաքանակ նպատակներ զգնելով անոնց:

Որ եւ է ազատե արկածնայ ընծայուած օգնութիւնն այնչափ աւելի օգտակար կ'ըլլայ՝ որչափ աւելի փութով հասնի: Ամեն անգամ որ Հայաստանի մէջ ծագի նոր աղէտ մը, ինչպէս սով կամ երկրաշարժ, համաձայն կամ հըբ-դեհ, հեռաւոր երկիրներ գտնուող հայեր կը յուզուին, կը միանան եւ հանգանակութիւններ կատարելով քիչ կամ շատ դրամ կը ղրկեն կարօտեալ. առկայն մինչեւ որ այդ նպատակներն իրենց տեղը հասնին՝ հազարաւոր ընտանիքներ կը մնան անխնամ ու անպատասխար, եւ զոհ կ'երթան ցուրտի, անգութեան եւ հիւանդութեանց:

